

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права та процесу

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

на тему:

«СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ»

Студентка гр. ПРз – 31
Радзібаба А.

Науковий керівник:
К.ю.н., доц. Марценко Н.С.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS__

Члени комісії _____

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ	5
1.1. Поняття спадкування та підстави його здійснення	5
1.2. Суб'єкти спадкових правовідносин	9
1.3. Баланс принципу свободи заповіту та захисту прав спадкоємців	12
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАПОВІТУ ЯК ПІДСТАВИ СПАДКУВАННЯ	15
2.1. Поняття, ознаки та зміст заповіту	15
2.2. Форма, порядок посвідчення заповіту	19
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА У СФЕРІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ	25
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	31

ВСТУП

Актуальність теми. Україна, обравши євроінтеграційний курс, виступає як основний суб'єкт реформування правової системи, що охоплює усі сфери суспільства, в тому числі й цивільне право. У цьому контексті ключовим напрямом оновлення приватноправового регулювання є рекодифікація цивільного законодавства, що має бути спрямована на гармонізацію з правовими стандартами ЄС та впровадження сучасних підходів до регулювання майнових відносин.

Спадкове право зазнало певного оновлення та змін ще у 2003 році, саме після прийняття нового Цивільного кодексу України (ЦКУ). Книга шість «Спадкове право» присвячена спадковому праву із гл. 84-90. Як свідчить судова практика у сфері спадкування, ще до сьогодні залишаються проблеми, що потребують оновлення шляхом чи внесенням змін, чи доповненням відповідними нормами. Насамперед, це стосується і спадкування за заповітом. Зацікавленість викликає питання щодо забезпечення дійсності волевиявлення заповідача, недопущення зловживань під час складання заповіту й захистом прав заінтересованих осіб у разі виникнення спадкових спорів.

Ступінь наукової розробленості теми є досить актуальним, адже питання спадкування за заповітом висувалося науковцями як вітчизняними, та і зарубіжними, зокрема: В.Валах, Г.Галущенко, М.Дякович, І.Жилінкова, Ю.Заїка, Л.Лунц, З.Ромовська, Є.Рябоконт, І.Спасибо-Фатєєва, А.Степанюк, В.Толстих, С.Фурса, Є.Харитонов та ін.. Водночас динаміка розвитку законодавства й поява нових правових конструкцій вимагають необхідності подальших досліджень в цій сфері.

Метою курсової роботи виступає всебічне дослідження правового регулювання спадкування за заповітом та визначення його особливостей, виявлення проблемних аспектів.

Для досягнення мети окреслено завдання:

- здійснити науковий аналіз спадкування та проаналізувати суб'єктів спадкових правовідносин;
- відобразити баланс принципу свободи заповіту й захисту прав спадкоємців;
- розкрити правову природу заповіту й умови дійсності заповіту;
- виявити проблеми правозастосування у сфері спадкування за заповітом.

Об'єкт дослідження. Суспільні відносини, що виникають у сфері спадкування за заповітом.

Предмет дослідження - норми національного цивільного законодавства, що регулюють спадкування за заповітом.

Теоретичне значення роботи включає поглиблення наукових підходів до розуміння правової природи заповіту й особливостей спадкування за заповітом. Методологічну - загальнонаукові й спеціально-юридичні методи пізнання, а саме: діалектичний метод, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий й ін..

Структура курсової роботи. Сформована зі вступу, 3х розділів. Містить висновок, список використаних джерел, загальний обсяг - 34 сторінки.

У першому розділі здійснено науковий аналіз спадкування за заповітом, суб'єкти спадкових правовідносин та змодельований баланс принципу свободи заповіту й захисту прав спадкоємців.

Другий розділ присвячений правовому режиму заповіту як підстави спадкування, що характеризує поняття, ознаки та зміст заповіту, форму й порядок посвідчення заповіту.

Третій розділ розкриває проблеми правозастосування та судову практику у сфері спадкування за заповітом.

.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

1.1. Поняття спадкування та підстави його здійснення

Основні засади спадкового права не є сталими, адже їх формування постійно перебуває під впливом низки соціально-економічної ситуації, орієнтирів суспільства та інших чинників. Спадкове право, як галузь права, варіюється під впливом певних змін, зокрема впливу форми власності.

Як зазначає професор О. Кухарєв, «спадкове право є однією з специфічних підгалузей цивільного права, яке перебуває під впливом національних звичаїв, традицій й відрізняється високим ступенем імперативності та вважається однією з найстабільніших й консервативних підгалузей цивільного права» [7, с. 74].

Оновлення цивільного законодавства у сфері спадкування в Україні відбулося у 2003 р із прийняттям нового ЦК. Відповідно до ст. 1216 ЦК України, «спадкування визначається як перехід прав й обов'язків (спадщини) від фізичної особи, що померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців)» [1]. На основі цього законодавець регулює універсальний характер спадкового правонаступництва, який призначає перехід усіх сукупних прав й обов'язків, враховуючи тих, що напряду пов'язані з особою спадкодавця (ст. 1219 ЦК України).

Водночас Кухарєв О.Є. акцентує увагу на додатковому регламентуванні спадкових прав, котрі відбуваються у рамках спадкового процесу. Під чим мається на увазі «регламентація законодавством юридично вагомих дії повноважних осіб, що зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб» [6, с. 15].

Класичне визначення поняття «спадкуванням» подане ЦК України і закріплене як «перехід правай обов'язків від однієї фізичної особи, що померла, до осіб, тобто перехід спадку (майна) спадкодавця до спадкоємців» [1].

Правове регулювання спадкових відносин чимало розширилося, змінилася структуру та місце розташування видів спадкування, при цьому пріоритетне місце

отримало спадкуванню за заповітом. Сукупність правових норм, що регулюються умови й порядком спадкування, визначаються ЦК України, а саме Книгою VI.

Цивільне законодавство визначає спадкування:

- за заповітом, коли за свого життя спадкодавець склав заповіт та визначив у ньому осіб, яким перейде його майно. Глава 85 ЦК України (ст.ст.1233-1257) присвячена спадкуванню за заповітом. Відповідно до ст.1233 ЦКУ спадщина розподіляється між особами, що зазначені у заповіті.;

- за законом, спадкування відбувається у порядку черговості (ст.ст.1258-1265 ЦКУ), при цьому заповіт відсутній чи визнаний недійсним.

Інститут спадкування є підгалуззю цивільного законодавства. Поняття «право на спадкування» зазвичай вживається в таких значення:

1)це як права чи можливість отримати спадок за заповітом. Про це описується у ст.1223 ЦК. Характеризується як певний елемент дієздатності, що формує можливість до суб'єктивного права на отримання спадку після іншої особи. У такому тлумаченні право на спадкування висувається як елемент цивільної дієздатності.

2)у загальному вигляді виступає як елемент цивільної правоздатності та може належати усім суб'єктам цивільного права.

3)спадкування розглядається на підставі конкретних юридичних фактів, це: смерть особи чи оголошення її померлою (визначається через охарактеризування її законодавством) [4, с. 82].

Зазначаємо, що право спадкування видається близьким за значущістю до права на спадкування. Однак існує певна відмінність. При цьому право спадкування поширюється не тільки елементи суб'єктивні, але й об'єктивні. На основі цього воно формується в об'єктивному й суб'єктивному вимірах.

В об'єктивному вимірі, розглядаючи право спадкування, охарактеризовується як сукупність певних правових норм, здатних регламентувати відносини спадкування, що характеризують порядок й межі переходу прав й обов'язків від померлої особи до спадкоємців й ін.осіб, припинення особистих прав й обов'язків тощо. За суттю ототожнюється воно з «спадковим правом».

У суб'єктивному вимірі, розглядаючи право спадкування, розкривається на основі прав учасників цивільних відносин бути спадкоємцем після смерті фізичної особи. Дане аргументування щодо спадкування включає значний перелік правомочностей, які отримує спадкоємець тоді, коли спадщина буде відкрита. Мається на увазі право на розподіл спадкоємцями майна, яке спадкується, право на прийняття спадщини та право визнання законності набуття спадку тощо). По тлумаченню відповідає поняттю «право на спадкування» [8, с. 54].

Можемо з певністю стверджувати, що спадкове право є сукупністю правових норм, що здійснюють регулювання порядку переходу прав й обов'язків померлого до ін.осіб. Відповідно до законодавства, спадщина відкривається після смерті осіб і ці ж особи стають спадкодавцями.

Цивільне законодавство України передбачає пріоритет спадкування за заповітом як форму реалізації приватної автономії особи, що визначає підстави спадкування передбачені ст. 1217 ЦКУ. Зважаючи на це спадкування проходить за заповітом чи за законом. Вважається, що саме заповіт виступає пріоритетною формою реалізації прав особи на добровільне розпорядження майном у випадку смерті. Адже особа через інститут спадкування набуває можливості самостійно визначити спадкоємців, обсяг їхніх прав, встановити умови або обтяження щодо спадкового майна. Даний підхід забезпечує повну реалізацію приватної ініціативи й гарантує дотримання волі спадкодавця. Зважаючи на це, спадкування за заповітом займає особливе місце поміж підстав спадкування, оскільки в повній мірі відображає принцип автономії волі особи й свободи розпоряджатися своїм майном.

Необхідно відмітити, що до складу спадщини належать усі права й обов'язки, котрі відповідають спадкодавцю на момент відкриття спадщини й не припиняються внаслідок його смерті (ст. 1218 ЦКУ). Дане положення зокрема відображає такий принцип як майнової наступності й, при цьому забезпечує стабільність цивільного обороту.

Місцем для відкриття спадщини має бути останнє місце проживання спадкодавця, що забезпечене законодавчо у відповідності до ст. 1221 ЦК України. Також законодавцем передбачено, що «юридичним фактом відкриття спадщини є

смерть фізичної особи або оголошення її померлою відповідно до ст. 1220 ЦК України» [1]. Нормативне регулювання спадкування в Україні базується на поєднанні принципів універсального правонаступництва, свободи заповіту та визначеності правових підстав переходу спадщини [11].

Строк на прийняття спадщини являється строком, впродовж якого спадкоємці вимушені подати заяву на прийняття спадщини. За умов пропущення строку дане право втрачається або такий строк буде поновлено у судовому порядку. Строк 6 місяців визначає подання заяви нотаріусу на отримання спадщини з дня відкриття спадщини (відповідно до свідоцтва про смерть особи).

У 2022 році із введенням в Україні воєнного стану були введені зміни до законодавства про збільшений строк на прийняття спадщини, тобто 10 місяців проти 6. У 2023 році цю суперечність усунуто і повернуто до 6 місяців» [9]. Спадкова справа відкривається і у державного нотаріуса, і у приватного.

Відповідно до ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» введення режиму воєнного стану відповідно до п.3 постанови КМУ № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» «перебіг строку для прийняття спадщини чи відмови від її прийняття зупинено на час дії воєнного стану, але не більше ніж на 4 місяці» [2].

Наведене нами законодавче закріплення поняття спадкування та підстав його здійснення дозволяє стверджувати, що зважаючи на законодавче врегулювання спадкування за заповітом відповідно ЦКУ у суспільстві існує ряд проблем, пов'язаних з тлумаченням й застосуванням відповідних норм, які розглянемо у наступних підпунктах роботи.

1.2. Суб'єкти спадкових правовідносин

Суб'єктивний склад спадкових правовідносин показує правовий статус учасників правовідношення. У залежності від підстав спадкування, відрізняють спадкоємців за заповітом й за законом. Суб'єктний склад характеризується нормами Книги VI ЦК України та охоплює спадкодавця, спадкоємців, й інших учасників спадкового процесу.

Спадкодавець (заповідач) - це особа, чиє майно після смерті переходить до іншої/інших осіб у спадщину. Нею може виступати особа незалежно від віку, статі, стану здоров'я, інше. Спадкування здійснюється як після смерті дієздатних, так і недієздатних осіб. Проте заповідати майно має тільки дієздатна особа. Таким чином, відповідно до ч.1 ст 1234 ЦКУ право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю.

Спадкоємець у спадковому законодавстві вважають:

- суб'єкт, який невимушено залучається до спадкування чи за заповітом, чи за законом й законодавчо наділений правом або прийняти, або не прийняти спадщину (ч. 1, 3 ст. 1268, ч. 1 ст. 1269 ЦКУ);

- суб'єкт, котрого право спадкування залежить від певних обставин. Тут розуміється, що спадщина неприймається іншими спадкоємцями. Тобто за законом спадкоємець наступних черг при присутності спадкоємців попередніх черг, спадкоємець за правом представлення та підпризначений спадкоємець);

- суб'єкт, котрий використав своє право на спадкування, отримав спадщину (ст. 1278-1282 ЦКУ).

До суб'єктами спадкових правовідносин законодавча належать спадкоємці - це особи, які відповідно до заповіту мають право на прийняття чи відмову від спадщини. Щодо спадкодавця, то без нього та смерті чи визнання його судом померлим не можуть виникати спадкові відносини.

Спадкоємцями (заповідачами), відповідно до ст. 1222 ЦКУ розуміються фізичні особи. Важливо, що ці особи були живими на час відкриття спадщини. Також належать особи, котрі зачаті за життя спадкодавця та народжені після відкриття спадщини.

За визначенням науковиці Семенюк О. «повну цивільну дієздатність має не тільки фізична особа, яка досягла повноліття, але та особа яка набула повну дієздатність на момент досягнення 18 років» [26, с. 15].

Достдар Р. резюмує, що «неповнолітня особа має право розпоряджатися своїм заробітком (стипендією) чи іншими доходами. Тому передача такого майна за заповітом виступає одним із способів такого розпорядження» [4, с. 83].

Правовий статус спадкоємців за заповітом регламентований загальними нормами, що застосовуються і до спадкоємців за законом. Обмежується приписами статті 1224 ЦКУ, спеціальними правами в частині виконання заповіту регламентованими ст. 1287, 1292, 1293 ЦКУ.

Конкретизація термінології С.Я. Фурси й Є.І. Фурси зазначають поняття «потенційного спадкоємця». Під даним поняттям за їхніми трактуваннями необхідно розуміти «особу, яка отримає законодавством право на спадкування за законом або за заповітом. Однак це право ще не доведене на отримання спадщини і не виявлено бажання на її отримання, тому є відмінним від поняття «фактичний спадкоємець». Під останнім слід вважати особу, котра довела законодавчо право на отримання спадщини, при цьому виявила бажання отримати спадщину, тобто вступила в управління чи володіння спадковим майном або подала заяву про бажання прийняти спадщину)» [5, с. 125].

Дана позиція розпочинає процес спадкування, який починається після відкриття спадщини з визначення кола потенційних спадкоємців, де частіше всього можуть входити неповнолітні особи. Дослідження С.Я. Фурси доводить, що доведення свого права на спадкування такими спадкоємцями вимагає визнання окремих юридичних фактів. Найперше це прояв бажання успадкувати конкретну частину спадку чи в цілому всю. При цьому законодавство не обмежує в праві спадкування спадкоємців при відсутності повної цивільної дієздатності. В цьому випадку, окрім ситуацій набуття повної цивільної дієздатності в силу положень конкретних статей ЦКУ, неповнолітні спадкоємці можуть використати своє спадкове право через опікунів (піклувальників), представників, зокрема батьків» [30, с. 115].

Особливе місце займають особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК України). Їх правовий статус обумовлений необхідністю соціального захисту.

Законодавець розглядає інших осіб, котрі за законом чи розпорядженнями спадкодавця беруть участь в отриманні чи збереженні спадкового майна. Під цю категорію осіб підпадають учасники, такі як: виконавець заповіту, нотаріус,

кредитори боржники спадкодавця, котрі наділені правом захищати права й інтереси спадкоємців та спадкодавця. До інших суб'єктів спадкових правовідносин належать:

- виконавець заповіту (ст. 1286-1288 ЦКУ);
- відказоодержувачі (ст. 1237 ЦКУ);
- кредитори спадкодавця (ст. 1281 ЦКУ);
- нотаріуси як суб'єкти, що здійснюють оформлення спадкових прав.

Юридичні особи й держава можуть бути спадкоємцями виключно за заповітом.

Юридичні особи можуть бути ліквідованими, тому виступають як спадкоємці. Немає й певного процесу спадкування між живими. Проте склад спадщини може охоплювати права й обов'язки спадкодавця, що мали місце на момент відкриття спадщини й не зникнуть після його смерті. Успадковуються не можуть права й обов'язки, що напряду пов'язані з самою особою. Однак, щодо боргів спадкодавця, то вони передаються по спадкуванню. Спадкоємець, котрий прийняв спадщину, змушений відповідає за них в межах вартості майна, що успадковане [25, с. 24].

Цивільне законодавство подає, що конкретно не може відноситися до спадщини. Це особисті немайнові права, такі як честь, гідність, ділова репутація, право на участь у товариствах; права й обов'язки, нерозривно пов'язані із особою, які не належать її спадкоємцям; членство в об'єднаннях тощо; права й обов'язки, що заборонені спадкуванню.

Таким чином, законодавець чітко формує багаторівневу структуру суб'єктів спадкових правовідносин, що гарантує як реалізацію волі спадкодавця, так і охорону прав інших заінтересованих осіб.

1.3. Баланс принципу свободи заповіту й захисту прав спадкоємців

Незважаючи на законодавче забезпечення спадкування за заповітом у ЦК України існують проблеми у суспільстві, які пов'язані з тлумаченням й застосуванням відповідних норм. На сьогодні тривають дискусії щодо меж свободи

заповіту, дійсності заповіту, порядку його посвідчення, забезпечення прав спадкоємців.

Принцип свободи заповіту зарегламентований у ст. 1235 ЦКУ. Дана стаття надає заповідачу можливість визначити спадкоємцями бажаних осіб, що не залежать від чи родинних, чи сімейних відносин та охарактеризувати обсяг їхніх прав. Принцип свободи заповіту розкривається в спосіб регламентування деяких положень статей, де, до прикладу, заповідач на випадок своєї смерті має можливість вільно розпоряджатися усім йому належним майном. Це наділяє його правом розподілити своє майно в будь-яких довільних частках. Крім того заповідач на власний розсуд може призначити будь-яку особу спадкоємцем чи позбавити особу спадкування тощо. Дані положення затвердженні у ст. ст. 1235, 1236 ЦК України. Враховуючи це, необхідно ствердити, що закріплення й виділення окремою статтею принципу свободи заповіту вважається позитивним досвідом [1].

Впродовження дослідження питання свободи заповіту, вважаємо за необхідне зазначити її вираження через:

- встановлення заповідального відказу (ст. 1237 ЦК України);
- визначення частки спадкоємців;
- позбавлення права на спадкування окремих осіб;
- покладання обов'язків на спадкоємців (ст. 1240 ЦК України).

Свобода заповіту не є абсолютною. Обмеження її виступає інститут обов'язкової частки у спадщині відповідно до ст. 1241 ЦК України, що забезпечує певним категоріям осіб їхнє право на частину спадкового майна, що незалежить від змісту заповіту.

Зауважимо, що важливим механізмом вибудови балансу виступає визнання заповіту недійсним, що передбачено ст. 1257 ЦК України. Згідно ст. 1247 ЦК України недійсними підставами можуть виступати порушення вимог про відсутність дієздатності, форми заповіту чи дефекти волевиявлення.

Враховуючи це, можна стверджувати, що законодавець поєднує диспозитивність, тобто свободу волі спадкодавця, з імперативними гарантіями захисту прав соціально вразливих осіб. Взагалі це служить для формування

справедливого балансу як між приватними, так і між публічними інтересами спадкового права.

Свобода заповіту зазвичай повинна б розкриватися через призматический напрям правомочностей заповідача, що спрямований на регламентування юридичної долі майна, прав й обов'язків після його смерті. Заповідач самостійно на власний розсуд має право вирішувати питання, зокрема:

- встановити права й обов'язки, вид й обсяг майна, що видаватиметься як предмет заповідального розпорядження;
- встановити особу чи осіб, котрим перейде спадщина у випадку спадкування за заповітом;
- не наділити правом на спадщину осіб-спадкоємців за законом, одного, декількох чи всіх, при цьому не вказувати причини позбавлення;
- додати в заповіт інші розпорядження;
- у спадщині визначити частки за спадкоємцями за заповітом, тощо [26].

Убачаючи широкий спектр наділених можливостей щодо заповідача, то можлива реалізація наданої свободи у сфері розпорядження майном на випадок смерті й може бути обмежено межами, що визначаються законодавчо. Свобода заповіту зазвичай надає право заповідачу в довільний час після укладення заповіту змінити його або скасувати. Однак, свобода заповіту наділена певними межами, визначення яких подане приписами законодавства. Обумовлення встановлено із обмеженнями в законодавстві щодо способу визначення частки майна, котрим заповідач не зможе вільно розпоряджатися й правил про обов'язкову частку в спадщині [23].

Заповідач не несе зобов'язання будь-кому повідомляти про зміну, змісту чи скасування заповіту. На основі цього захист прав спадкоємців охороняється і трактується як таємниця заповіту. Захист прав спадкоємців полягає в тому, що визначені законом особи не мають права до відкриття спадщини оголошувати відомості про:

- зміст заповіту;
- факт складання заповіту;

- зміна чи скасування заповіту.

Службова особа, нотаріус, інші посадовці, які посвідчують заповіт, не мають права до відкриття спадщини розповсюджувати відомості про факти складення заповіту. Сюди відносить і зміст заповіту, його скасування чи зміни. Мається на увазі, що всі особи, котрі якимось чином залучені до процесу складення заповіту відповідно до закону не мають права розголошувати ні відомостей про факт складення заповіту, ні його змісту, ні зміни заповіту, ні скасування заповіту тощо. Відповідно ст. 8 ЗУ «Про нотаріат» існує можливість збільшити число осіб, котрі не розголошуватимуть таємницю заповіту, зважаючи на вчинення нотаріальних дій. Такими особами законодавець визнає помічника нотаріуса, осіб, котрим при вчиненні нотаріальних дій стало відомо, у зв'язку з виконаними ними службових обов'язків чи інших робіт, та й на інших осіб, котрим стало відомо відомості, які становлять предмет нотаріальної таємниці. Отже, на час вчинення нотаріального процесу особа має бути незаінтересованою, дієздатною, тобто у заповіті не має міститися умов на її користь, та також усі відомості про неї повинні бути зазначені в тексті заповіту [12].

Отже, зважаючи на вищенаведене можна окреслити висновки, що свобода й таємниця заповіту є основними принципами при реалізації особою свого права на складення заповіту.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЗАПОВІТУ ЯК ПІДСТАВИ СПАДКУВАННЯ

2.1. Поняття, ознаки та зміст заповіту

Спадкування за заповітом в Україні регламентується ЦКУ та має визначений чіткий порядок, що передбачає складений нотаріально посвідчений документ. Прийняття спадщини спадкоємцями повинно відповідати терміну шести місяців від дня смерті заповідача.

Наукова доктрина характеризується різними підходами до тлумачення поняття «заповіт». Більшість дослідників акцентує увагу на односторонньому й особистому, формалізованому характері та спрямованості на розпорядження майном на випадок смерті. З урахуванням цього «заповіт» доречно розглядати «як особисте волевиявлення фізичної особи (або подружжя у передбачених законом випадках), виражене у формі і порядку, встановлених законом, яке спрямоване на визначення юридичної долі належних їй прав та обов'язків на випадок смерті» [9].

За юридичною природою заповіт є одностороннім правочином (ст.202 ЦКУ) із обов'язковим нотаріальним посвідченням (ст.ст. 1247, 1249 ЦКУ). Виражає тільки волевиявлення заповідача відповідно до п. 3 ст. 202 ЦК України й не може передбачати узгодження з волею сторонніх осіб на його момент вчинення. Даний правочин не вимагає прийняття або схвалення зі сторони спадкоємців під час життя заповідача. Заповіт складається заповідачес особисто. Особа має бути повною цивільною дієздатністю. При цьому юридичні наслідки містять відкладальний характер, що проявляє себе після відкриття спадщини [5].

Дані твердження мають підтвердження в судовій практиці. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 20.05.2019 року у справі № 522/904/16-ц вказується, що «заповіт є одностороннім правочином, оскільки повністю залежить від волі заповідача, а передбачені ним розпорядження лише спрямовані на виникнення прав й обов'язків у спадкоємців у майбутньому, не породжуючи їх до моменту відкриття спадщини» [10].

Заповіт є різновидом цивільно-правового правочину. На основі цього заповіт підлягає під вплив загальних положень щодо правочинів. На заповіт полягають загальні вимоги правочинів якщо відсутні спеціальні регулювання у книзі шостій ЦКУ. Зважаючи на це зміст заповіту має відповідати загальним умовам дійсності правочину, відповідно до ст. 203 ЦКУ. Включає насам перед:

- «Зміст не повинен суперечити чинному законодавству, суспільству, інтересам держави й моральним засадам.
- Відповідати законній формі.
- Повинен бути вчиненим особою є цивільної дієздатності.
- Ґрунтуватися на вільному й усвідомленому волевиявленні.
- Спрямовуватися на настання правових наслідків» [1].

У зв'язку з цим доречною вбачається коментар про законодавче закріплення прямої вказівки щодо застосування на загальних підставах дійсності правочинів до заповіту. Йдеться про доповнення відповідних норм ЦКУ науковцями й практиками [31, с. 47].

Окремої уваги потребують питання тлумачення змісту заповіту. Відповідно до чинного законодавства, право на тлумачення заповіту належить спадкоємцям, а у разі виникнення спору - суду. При цьому у судовій практиці сформовано підхід, відповідно до якого суд, здійснюючи тлумачення, не вправі виходити за межі волевиявлення, зафіксованого у тексті заповіту. Така позиція спрямована на забезпечення реалізації принципу свободи заповіту, але водночас ускладнює вирішення спорів у випадках неясності або суперечливості формулювань.

Не менш дискусійним є питання щодо моменту виникнення права на звернення до суду саме з позовом про недійсність визнання заповіту. Судова практика виходить із того, що таке право виникає лише після відкриття спадщини, тобто після смерті заповідача. Такий підхід є логічним, оскільки за життя спадкодавця він сам наділений правом змінити або скасувати заповіт, а спадкоємці ще не набувають суб'єктивного права на спадкування. Водночас відсутність чіткої законодавчої норми з цього питання зумовлює необхідність її нормативного закріплення [27, с. 61].

У цьому контексті доцільним видається уточнення положень цивільного законодавства шляхом закріплення норми про те, що право на пред'явлення позову, що стосується визнання заповіту недійсним, законодавчо виникає саме з моменту відкриття спадщини і може бути реалізоване як спадкоємцями, так і іншими заінтересованими особами, права яких порушено.

Таким чином, аналіз норм українського законодавства й судової практики характеризує про явні низки проблем саме у сфері правозастосування спадкування за заповітом, що пов'язані з недостатньою конкретизацією законодавчих положень, а також із необхідністю їх системного тлумачення. Вирішення зазначених проблем потребує як удосконалення нормативної бази, так і формування єдиної й послідовної судової практики [25, с. 25].

Зміст заповіту не має суперечити чинному цивільному законодавству, моральним засадам, інтересам держави й суспільства. Особа, котра його вчиняє, має бути цивільно дієздатною. При цьому волевиявлення заповідача повинно бути вільним й усвідомленим. Взагалішому має відповідати внутрішній його волі. Сам правочин повинен вчинятися у формі відповідно до законодавства. Безперечно, що має бути спрямованим на реальне настання передбачених ним правових наслідків.

У заповіті необхідно призначити одного/кількох спадкоємців. Безумовно важливою є визначити саме частки спадщини для кожного спадкоємця. Безперечно повинно бути встановлення заповідальної відмови, тобто, зобов'язати спадкоємця надати комусь дане право користування майном та покласти на спадкоємців певні обов'язки чи призначити виконавця заповіту для реалізації своєї волі.

Однією з ключових ознак заповіту є його особистий характер. Це означає, що право на його складення належить виключно фізичній особі, яка реалізує його безпосередньо, без можливості представництва. В окремих випадках, передбачених законом, допускається саме складання спільного заповіту подружжям щодо майна, яке належить їм на праві спільної сумісної власності, що також свідчить про особливості суб'єктного складу цього правочину. Законодавство прямо забороняє вчинення заповіту через представника, що зумовлено тісним зв'язком цього правочину з особистістю заповідача та його внутрішнім волевиявленням. Деякі

особи, зокрема, мають право на обов'язкову частку, що незалежить від волі спадкодавця-заповідача, котра має становити половину того, що вони отримали б при спадкуванні за законом. Зокрема мова йде про непрацездатних батьків заповідача, його неповнолітніх чи непрацездатних дітей, непрацездатний вдівець (вдова) [28, с. 55].

Ще однією важливою ознакою є формалізований характер заповіту. Закон встановлює чіткі вимоги до його форми та порядку посвідчення. У випадку, якщо особа не може власноруч підписати заповіт, застосовуються спеціальні правила, передбачені законодавством. Відповідно до положень цивільного законодавства, заповіт має бути складений у письмовій формі, із зазначенням місця і часу його складення, та особисто підписаний заповідачем. Крім того, обов'язковою умовою чинності заповіту є його посвідчення нотаріусом або іншими уповноваженими посадовими чи службовими особами. Відомості про посвідчення заповіту підлягають внесенню до Спадкового реєстру, що забезпечує належний облік таких правочинів і гарантує реалізацію прав спадкоємців.

Специфічною ознакою заповіту є також його відкладальний характер. Юридичні наслідки цього правочину виникають лише після смерті заповідача, що зумовлює особливості реалізації прав заінтересованих осіб. До цього моменту заповідач зберігає повну свободу щодо зміни або скасування заповіту без будь-яких обмежень чи необхідності обґрунтування своїх дій. Саме тому за життя заповідача відсутні підстави для оскарження заповіту, оскільки він не породжує правових наслідків для інших осіб. Відповідно, право на пред'явлення позову про визнання заповіту недійсним виникає лише з моменту відкриття спадщини, коли спадкоємці або інші заінтересовані особи можуть дізнатися про існування заповіту та його зміст, а також оцінити можливе порушення своїх прав та інтересів [29, с. 356].

Недотримання встановлених вимог щодо форми та порядку посвідчення заповіту, як правило, тягне його нікчемність. Водночас у теорії та судовій практиці існують дискусії щодо можливості визнання такого правочину дійсним у судовому порядку. З одного боку, судова практика подає, що заповіт, який не відповідає вимогам щодо форми, не може бути визнаний дійсним. З іншого боку, зважаючи на

загальні положення про правочини, дозволяється застосування норм, котрі забезпечують можливість визнання нікчемного правочину дійсним за певних умов. Дана колізійність відображає необхідність удосконалення законодавчого регулювання у цій сфері [31, с. 356].

Зміст заповіту становлять розпорядження заповідача щодо належних йому майнових прав й обов'язків на випадок смерті. Такий зміст може бути досить різноманітним і включати визначення кола спадкоємців, розподіл спадкового майна між ними, встановлення заповідальних відказів (легатів), покладення певних обов'язків на спадкоємців, призначення виконавця заповіту, а також інші умови, що не суперечать законодавству. При цьому заповіт може охоплювати як майно, що належить заповідачу на момент його складення, так і те, яке він може набути у майбутньому до моменту відкриття спадщини.

Виконання заповіту належить спадкоємцеві чи виконавцеві, якщо він був визначений заповідачем. Зокрема виконавець гарантує збереження майна й, зокрема, його розподіл взаємності до заповіту. За умов, що виконавець не призначений, його може перепризначити суд за заявою спадкоємців.

Нотаріус видає свідоцтво про право на спадщину, що підтверджує право на спадщину. Заповідач за життя може міняти чи скасовувати заповіт, що відображає як складання нового документу, так і подання заяви нотаріусу. При цьому новий заповіт анулює попередній повністю чи в частині, яка містить суперечності.

Недійсність заповіту може бути визнана судом, якщо:

- заповіт був результатом обману, насильства чи помилки;
- складений недієздатною особою;
- не дотримано певних вимог до самої форми документа;
- оспорювати заповіт можуть зацікавлені особи, тобто спадкоємці за законом

[30, с. 120].

Отже, заповіт є складним цивільно-правовим інститутом, який поєднує у собі принцип свободи волевиявлення особи та необхідність дотримання встановлених законом гарантій захисту прав інших учасників спадкових правовідносин. Його ознаки та зміст відображають як приватноправову автономію особи, так і публічно-

правові обмеження, спрямовані на забезпечення стабільності цивільного обороту та справедливого балансу інтересів.

2.2. Форма, порядок посвідчення заповіту

Історичний розвиток інституту заповіту свідчить про значний вплив соціокультурних та правових традицій на формальні вимоги до нього. Форма заповіту не повинна бути надмірно складною, однак має забезпечувати юридичну визначеність. Зокрема, у правових системах минулих епох існували різноманітні способи складання заповітів, включаючи усні форми за участю свідків або спрощені процедури для окремих категорій осіб (н-д, військовослужбовців). Загалом сучасна правова доктрина походить із необхідності досягнення балансу між доступністю заповідального розпорядження та гарантіями його автентичності, достовірності і захисту волі заповідача.

Важливою особливістю дійсності заповіту являється дотримання встановленої форми законом, яка визначається правом держави місця його складення. Форма заповіту виступає юридичним засобом вираження, фіксації та підтвердження волевиявлення заповідача щодо розпорядження своїм майном на випадок смерті. У науковій літературі форма заповіту обґрунтовано розглядається як конкретний спосіб зовнішнього відображення волі особи в рамках одностороннього правочину, котрий гарантує її належне сприйняття та правове закріплення [9].

У законодавстві України загальні вимоги форм заповіту закріплені у ст. 1247 ЦКУ. Відповідно до цих положень, заповіт необхідно укладати як у письмовій формі, що відображає зазначене місце та час складення та обов'язковою умовою є підписання заповідачем особисто. Існують випадки, коли заповідач маючи фізичні вади або інші обставини не може власноручно підписати документ, застосовуються спеціальні правила, передбачені цивільним законодавством, які допускають підписання заповіту іншою особою за дорученням заповідача у встановленому порядку.

Обов'язковим елементом форми заповіту є його посвідчення. Заповіт підлягає нотаріальному посвідченню чи посвідченню іншими уповноваженими законом посадовими або службовими особами відпоідно до Закону № 3515-IX. Перелік таких осіб є вичерпним і визначається нормами цивільного законодавства. Вчинення нотаріальних дій регламентується спеціальними нормативно-правовими актами. Згідно зі ст. 1251 ЦКУ, якщо немає можливості посвідчити у нотаріуса, то заповіт (тільки не секретний) може бути посвідчений уповноваженою посадовою особою у органах місцевого самоврядування. Про це засвідчує і законодавство про нотаріат та підзаконні акти та визначають порядок посвідчення заповітів як нотаріусами, так і посадовими особами органів місцевого самоврядування чи консульських установ.

Винятком є й те, що законодавство передбачає право посвідчення заповіту ще іншими службовими чи посадовими особами. А саме:

- «заповіт особи, котра хворіє та перебуває на лікуванні чи проживає в будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю - начальником госпіталю, головним лікарем, директором чи головним лікарем будинку для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю;
- заповіт військовослужбовця - командиром чи начальником військової частини, чи з'єднання, навчальної установи/закладу;
- заповіт особи, яка перебуває у пошуковій або іншій експедиції - начальником експедиції;
- заповіт особи, що знаходиться у плавання на морському, річковому судні, під прапором України - капітаном судна;
- заповіт особи, яка перебуває на виконанні покарань чи слідчому ізоляторі - начальником установи» [8, с. 256].

Якщо службові особи посвідчують заповіт то обов'язковим є присутність хоча би 2-х свідків. При посвідченні заповіту від імені особи, яка має фізичні вади також існує необхідність присутності свідків. Перед свідками заповіт зачитується в голос та вони ставлять підписи вкінці. Інші випадки передбачають посвідчення заповіту з присутністю свідків лише за бажанням заповідача.

Слід наголосити на важливості того, що в разі виникнення помилок в процедурі посвідчення, втрачається законна сила заповіту. За таких умов заповіт може бути представленим після смерті спадкодавця і можливості виправити помилки не має змоги. У таких випадках спадкування відбуватиметься уже не за заповітом, а за законом. Тому важливість виконання волі заповідача після смерті є правильно посвідченним заповітом.

В наш час все частіше поширюються випадки посвідчення заповітів за межами України. Особливість пов'язана із здійсненням відповідних повноважень консульськими посадовими особами. Такі заповіти посвідчуються у приміщеннях дипломатичних представництв або консульських установ України.

Важливою гарантією забезпечення обліку та доступності інформації про заповіти є внесення відомостей про їх посвідчення до Спадкового реєстру. Така процедура спрямована на запобігання втраті заповітів, забезпечення їх належного обліку та створення умов для реалізації спадкових прав заінтересованих осіб. В окремих випадках посвідчення здійснюється поза їх межами, але в межах консульського округу. Посвідчені документи підлягають належному обліку та зберіганню з подальшою передачею до державних архівних установ у встановленому порядку [7, с. 70].

Недотримання встановлених законодавством вимог щодо форми та порядку посвідчення заповіту, як правило, тягне його нікчемність. Водночас у правозастосовній практиці виникають дискусійні питання щодо можливості визнання такого заповіту дійсним у судовому порядку.

По-перше, судова практика виходить із недопустимості визнання дійсним заповіту, який не відповідає вимогам щодо форми.

По-друге, з урахуванням загальних положень про правочини допускається можливість застосування норм, що передбачають визнання нікчемного правочину дійсним за певних умов.

Така суперечливість підходів свідчить про наявність прогалин у законодавчому регулюванні та потребу його вдосконалення.

Окремої уваги потребує питання забезпечення реалізації права на заповіт в умовах надзвичайних ситуацій. Під час воєнних дій або інших обставин, що об'єктивно унеможлиблюють дотримання встановленої законом форми особи можуть бути позбавлені можливості звернутися до нотаріуса чи іншої уповноваженої особи для посвідчення заповіту. Дана проблема обумовлює необхідність запровадження спеціальних правових механізмів. Нові правові механізми дозволяють б складення заповіту у спрощеній формі, \у простій письмовій формі за участю свідків, із подальшим підтвердженням його дійсності у судовому порядку [9].

У сучасному праві також існують різні підходи до класифікації форм заповітів. Розрізняють:

- загальні (звичайні);
- спеціальні форми заповітів [28, с. 38].

До загальних відносяться заповіти, посвідчені нотаріусом або іншими уповноваженими особами, а також приватні заповіти (власноручні, секретні, складені у присутності свідків).

До спеціальних форм належать заповіти, складені за надзвичайних обставин, а також інші форми, передбачені законодавством окремих держав.

Особливим різновидом є так званий секретний (таємний) заповіт. Дана форма заповіту характеризується змістом, що не розголошується навіть нотаріусу під час посвідчення. Такий механізм забезпечує максимальний рівень конфіденційності, однак водночас породжує певні ризики, що можуть бути пов'язані з можливістю недотримання вимог законодавства при його складанні, що може бути встановлено лише після відкриття спадщини. У такому випадку нотаріус засвідчує лише факт подання документа та справжність підпису заповідача, не ознайомлюючись із його змістом.

У міжнародному приватному праві питання форми заповіту регулюються за допомогою колізійних норм, які передбачають можливість застосування різних правових систем.

Заповіт визнається дійсним за формою, якщо вона відповідає праву місця його складення, праву громадянства заповідача, праву його місця проживання або праву держави, де знаходиться нерухоме майно. Такий підхід спрямований на максимальне забезпечення дійсності заповіту та реалізацію волі заповідача незалежно від юрисдикційних особливостей.

Таким чином, форма та порядок посвідчення заповіту є ключовими елементами механізму реалізації права особи на розпорядження майном на випадок смерті. Вони забезпечують баланс між свободою волевиявлення заповідача та необхідністю гарантування достовірності, законності й захисту прав інших учасників спадкових правовідносин, що зумовлює їх важливе значення у системі цивільного права.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА У СФЕРІ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ

Практика застосування норм цивільного законодавства, щодо спадкування за заповітом, характеризується наявністю ряду проблемних аспектів, що виникають як на стадії оформлення спадкових прав, так і під час їх судового захисту. Складність правозастосування зумовлюється поєднанням матеріально-правових й процесуальних елементів. На менш важливим є необхідність тлумачення волі спадкодавця. За таких не зрозумілих умов існують колізії між принципом свободи заповіту й гарантіями захисту прав спадкоємців. Додатково виникають труднощі з неоднозначністю окремих положень ЦКУ. Їх динамічний розвитком та впливом спеціальних правових режимів, безпосередньо і умови воєнного стану створюють ряд проблемних аспектів [30, с. 118].

Важливу роль у подоланні зазначених питань посідає судова практика. Адже аналіз правових позицій дозволяє виявити типові помилки у застосуванні норм, визначити критерії оцінки доказів й сформулювати сталі підходи до вирішення спадкових спорів.

У правозастосовній практиці послідовно утверджено підхід, згідно з яким право власності у спадкоємця виникає саме з моменту відкриття спадщини. Проте підтверджувальний характер має лише свідоцтво про право на спадщину. Відповідно до ст. 1220 ЦКУ, спадщина відкривається в день смерті особи або в день, з якого вона оголошується померлою. Цей момент є юридичним фактом. Він зумовлює виникнення спадкових правовідносин й визначає кола спадкоємців й момент виникнення права власності на спадкове майно.

Зокрема, у постанові КЦС ВС від 22.03.2023 у справі № 463/6829/21-ц наголошено, що належне прийняття спадщини зумовлює набуття права власності незалежно від часу оформлення спадкових прав [13].

Аналогічну правову позицію відображено у постановках КЦС ВС від 08.06.2022 у справі № 278/185/20 та від 22.06.2022 у справі № 369/9682/19-ц, де

підкреслено можливість захисту права власності спадкоємця (зокрема, шляхом витребування майна) ще до державної реєстрації [15]. У постанові від 04.10.2023 у справі № 337/2402/22 Верховний Суд також вказав на допустимість захисту порушеного спадкового права шляхом пред'явлення позову про визнання права власності [16].

Ст. 1270 ЦКУ регулює строки прийняття спадщини, що становлять 6 з дня відкриття спадщини. Рахунок починається з наступного дня (ч. 1 ст. 253 ЦКУ) і закінчується згідно ст. 254 ЦКУ. Судова практика підтверджує, що зазначений строк має преклюзивний (присічний) характер і не підлягає зупиненню чи перериванню. Так, у постанові КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19 підкреслено, що дата закінчення строку не встановлюється судом як самостійний юридичний факт, а лише оцінюється в межах розгляду спору [17].

Особливої уваги набуває правова позиція, сформульована у постанові КЦС ВС від 25.01.2023 у справі № 676/47/21, згідно з якою припинення строку з умовою прийняття спадщини є недопустимим навіть в умовах воєнного стану [18]. У постанові від 21.06.2023 у справі № 175/1404/19 також наголошено, що відкриття спадкової справи не свідчить про прийняття спадщини, якщо заява подана з пропуском строку [19].

Ч.3 ст.1272 ЦК України данає право визначення судом, так званого, додаткового строку для прийняття спадщини з умовою наявних поважних причин його пропуску. При цьому оцінка таких причин здійснюється з урахуванням принципу правової визначеності та балансу інтересів спадкоємців.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 686/5757/23 сформульовано загальний підхід з об'єктивними, непереборними та істотними труднощами для спадкоємця [20]. До таких причин судова практика відносить, зокрема: тяжку хворобу (постанова КЦС ВС від 17.03.2021 у справі № 638/17145/17), перебування на військовій службі (постанова від 17.02.2022 у справі № 953/15603/20), раптову непрацездатність (постанова від 23.11.2020 у справі № 315/714/19), а також об'єктивні труднощі, пов'язані з отриманням документів із тимчасово окупованих територій (постанова від 30.11.2021 у справі № 418/3478/19).

Водночас Верховний Суд послідовно відмовляє у визнанні поважними причин, що мають суб'єктивний характер (необізнаність, похилий вік, відсутність коштів тощо), що підтверджується, зокрема, постановами від 04.11.2015 № 6-1486цс15 та від 20.09.2023 у справі № 638/16540/20 [20].

Ст. 1221 ЦКУ цитуємо, що місцем відкриття спадщини виступає останнє місце проживання спадкодавця. Проте за його відсутності визначається як місцезнаходження нерухомого майна чи його основної частини.

У постанові КЦС ВС від 13.11.2023 у справі № 638/7337/21 роз'яснено, що у випадку відкриття спадщини на тимчасово окупованій території спадкоємець має право звернутися до будь-якого нотаріуса на підконтрольній території України.

Проте, у постанові Об'єднаної палати КЦС ВС від 13.03.2023 у справі № 398/1796/20 встановлено, що у разі смерті особи за кордоном, але за наявності майна в Україні, місце відкриття спадщини визначається за місцезнаходженням такого майна [21].

Особливості прийняття спадщини за ч. 3 ст. 1268 ЦК України. Ч.3 ст. 1268 ЦК України передбачає презумпцію прийняття спадщини особою, яка постійно проживала зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини та не заявила про відмову від неї. У постанові Об'єднаної палати КЦС ВС від 04.11.2024 у справі № 532/1550/23 наголошено, що така презумпція застосовується незалежно від факту реєстрації місця проживання [22]. Водночас у постановах КЦС ВС від 17.03.2021 у справі № 761/36415/18 та від 19.01.2022 у справі № 214/1534/19 підкреслено необхідність доведення факту спільного проживання сукупністю доказів.

На підставі ст. 1223 ЦКУ допускається одночасне спадкування за заповітом і за законом тоді, коли саме заповітом охоплено лише частину спадкового майна. Постанова КЦС ВС від 12.07.2023 у справі № 308/15025/20 підтверджено, що спадкування за законом поширюється на ту частину майна, яка не була включена до заповіту. Водночас у постановах від 30.11.2021 (№ 418/3478/19) та від 23.12.2021 (№ 645/7452/19) підкреслено, що необізнаність про заповіт не є поважною причиною пропуску строку [19].

Існують випадки, коли спадкові правовідносини ускладнені іноземним елементом, тоді застосовуються положення Закону України № 2709-IV, зокрема ст.70-72, які встановлюють принцип застосування права держави останнього місця проживання спадкодавця.

Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 13.03.2023 у справі № 398/1796/20 має сформульовано підхід, згідно з яким щодо нерухомого майна застосовується право держави його місцезнаходження. Також у постанові КЦС ВС від 22.02.2023 у справі № 707/3054/19 наголошено на необхідності належного підтвердження належності майна спадкодавцеві за кордоном.

Спадкування права на соціальні виплати, ст. 1230 ЦК України, передбачає, що до складу спадщини належать лише ті майнові права, які належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини. Постанова КЦС ВС від 11.03.2020 у справі № 761/28426/18 визначає, що право на відшкодування моральної шкоди не переходить у спадщину, якщо воно не було присуджене судом за життя спадкодавця. Аналогічна правова позиція міститься у постановах від 18.05.2022 (№ 607/1506/19) та від 16.03.2023 (№ 200/2632/19), де зазначено, що спадкуванню підлягають лише вже присуджені або нараховані, але не отримані виплати [23].

Таким чином, сучасна судова практика Верховного Суду формує цілісну доктрину спадкового права, яка базується на принципах правової визначеності, стабільності цивільного обороту й належного балансу інтересів учасників спадкових правовідносин.

ВИСНОВКИ

У результаті комплексного дослідження правового інституту спадкування за заповітом встановлено.

Поняття спадкування є складним правовим явищем, яке поєднує матеріально-правові та процесуальні аспекти. Спадкування за заповітом виступає пріоритетною формою спадкування порівняно зі спадкуванням за законом, що свідчить про пріоритет волі спадкодавця у визначенні долі належного йому майна.

У ході дослідження суб'єктного складу спадкових правовідносин встановлено, що ключовими учасниками є спадкодавець, спадкоємці та інші особи, які сприяють реалізації спадкових прав. Особливість правового статусу спадкодавця полягає у тому, що лише він наділений правом складання, зміни або скасування заповіту, причому таке право має особистий і невідчужуваний характер. Спадкоємці за заповітом визначаються виключно волею спадкодавця, що відрізняє їх від спадкоємців за законом. Слід врахувати, що їхні права можуть бути обмежені нормами щодо обов'язкової частки у спадщині.

Законодавець встановлює певні обмеження свободи, зокрема щодо права на обов'язкову частку у спадщині для окремих категорій осіб. Також щодо недопустимості включення до заповіту умов, що суперечать закону чи моральним засадам суспільства. Такий підхід забезпечує баланс між приватними інтересами спадкодавця та публічними інтересами держави і суспільства. В свою чергу гарантує захист найбільш уразливих категорій осіб.

Заповіту визначається як односторонній правочин. Має формалізований характер й вчиняється особисто заповідачем. Заповіт набирає юридичної сили лише за умови дотримання встановлених законом вимог щодо його форми та порядку посвідчення. Законодавством України передбачає різні види заповітів, що розширює можливості реалізації волі спадкодавця. Проте даний механізм ускладнює правозастосування. Недотримання встановлених вимог до форми заповіту, як правило, тягне за собою його недійсність, що спричиняє застосування норм спадкування за законом.

Особливу увагу у дослідженні приділено змісту заповіту. Досліджується широкий спектр розпоряджень спадкодавця, включаючи призначення спадкоємців, визначення часток у спадщині, встановлення заповідальних відказів, покладень, а також призначення виконавця заповіту. Така багатогранність змісту заповіту свідчить про його складну правову природу й значний потенціал у врегулюванні спадкових відносин. Водночас на практиці саме тлумачення змісту заповіту часто стає предметом судових спорів, що зумовлено неоднозначністю формулювань або відсутністю належної юридичної техніки при його складанні.

Важливу роль у реалізації спадкування за заповітом відіграє нотаріальна діяльність. Саме нотаріус забезпечує дотримання вимог закону при посвідченні заповіту, а також здійснює відкриття спадщини та оформлення спадкових прав. Від рівня професійності нотаріуса та якості виконання ним своїх функцій значною мірою залежить ефективність реалізації волі спадкодавця та запобігання можливим спорам між спадкоємцями.

Аналіз судової практики дає можливість виокремити низку проблем правозастосування саме у сфері спадкування за заповітом. Вагома частка спорів виникає під час визнання заповіту недійсним. Дане питання пов'язане із порушенням вимог до його форми або сумнівами у дієздатності спадкодавця на момент його складання. Поширеними є також спори щодо тлумачення волі спадкодавця, визначення обсягу спадкових прав та співвідношення спадкування за заповітом і за законом. Визначені проблеми свідчать про необхідність удосконалення законодавства та вироблення єдиних підходів у судовій практиці.

Таким чином, спадкування за заповітом є складним і багатогранним правовим інститутом, який поєднує у собі приватноправові та публічно-правові елементи. Його подальший розвиток має бути спрямований на забезпечення максимальної реалізації принципу свободи заповіту при одночасному гарантуванні захисту прав та законних інтересів інших учасників спадкових правовідносин. Вдосконалення цього інституту сприятиме зміцненню правової визначеності, зменшенню кількості судових спорів та підвищенню ефективності цивільного обороту в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення 23.03.2026р.).
2. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 №164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.04.2026р.)
3. Гринько С. Д., Ромась М. І. Договір управління спадщиною в Україні та країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аспект. *Наукові записки. Серія Право.* 2024. Вип. 16. С. 318–323. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/483/502>
4. Достдар Р.М. Суб'єкти спадкування за заповітом відповідно до законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022, № 3. С. 82-86. URL : https://lsej.org.ua/3_2022/16.pdf
5. Косенко Г. Заповіт у нотаріальній практиці. *Юридичний радник.* 2022. № 2. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/-22/>
6. Кухарєв О. Є. Спадкове право України : підручник. Київ : Алерта, 2020. 362 с. URL: https://pp-ss.pro/wp-content/uploads/2020/08/Kuharev_Spadkove_pravo_Zmist.pdf
7. Кухарєв О. Методологічні засади сучасного спадкового права України. *Нове українське право,* 2025. Вип. 4. С.67-76. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.8>
8. Михайлів М. О. Спадкування у міжнародному приватному праві. Дисертація доктора юридичних наук - 12.00.03, Львів, 2022. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7148/1/%D0%9C%D0%B8%D1%85>
9. Мохнюк Д. Як прийняти спадщину у 2026 році. 2026. URL: <https://mohnuk.com.ua/art-spadkuvannya2026.html>
10. Постанова Верховного Суду від 20 травня 2019 року у справі №522/904/16-ц (провадження №61-47434св18).

URL:<https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=81925645&red=1000039849f8a3a5681bb8e47b613ad3f0a278&d=5> (дата звернення 15.04.2026р.)

11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 15.04.2026р.)

12. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 23.03.2026р.)

13. Постанова КЦС ВС від 22.03.2023 у справі № 463/6829/21-ц. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_09_08_2024_roku_u_spravi_463_6829_21/ (дата звернення 15.04.2026р.)

14. Постанова КЦС ВС від 08.06.2022 у справі № 278/185/20 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=107938381> (дата звернення 15.04.2026р.)

15. Постанова КЦС ВС від 22.06.2022 у справі № 369/9682/19-ц URL: https://protocol.ua/amp/ru/postanova_ktss_vp_vid_22_06_2022_roku_u_spravi_369_9682_19_1/ (дата звернення 18.04.2026р.)

16. Постанова Верховного Суду від 04.10.2023 у справі № 337/2402/22 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C026414> (дата звернення 20.04.2026р.)

17. Постанова КЦС ВС від 16.06.2021 у справі № 554/4741/19 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=97903488> (дата звернення 15.03.2026р.)

18. Постанова КЦС ВС від 25.01.2023 у справі № 676/47/21, URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108654283> (дата звернення 15.03.2026р.)

19. Постанова від 21.06.2023 у справі № 175/1404/19 URL: https://protocol.ua/amp/ru/postanova_ktss_vp_vid_21_06_2023_roku_u_spravi_175_1404_19_2/ (дата звернення 15.03.2026р.)

20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 686/5757/23. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120396086> (дата звернення 15.03.2026р.)

21. Постанова КЦС ВС від 13.11.2023 у справі № 638/7337/21 URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_13_11_2023_roku_u_spravi_638_7337_21_3/ (дата звернення 15.03.2026р.)

22. Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 13.03.2023 у справі № 398/1796/20 URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109871518>(дата звернення 15.03.2026р.)
23. Постанова КЦС ВС від 20.07.2022 року у справі № 461/2565/20 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00915> (дата звернення 15.03.2026р.)
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 09 грудня 2023 року № 3515-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3515-20#Text> (дата звернення 15.03.2026р.)
25. Сафончик О.В. Поняття та види спадкування за законодавством України крізь призму рецепції римського приватного права. Юридичний вісник Національного університету «Одеська юридична академія». Серія «Проблеми та судження». 2023. С. 22–27.
26. Семенюк О. Чи є нікчемним заповіт, якщо у особи, яка посвідчувала заповіт, були відсутні на це повноваження? Higher school of advocase. 2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/semenyuk-olga/articles/ci-je-nikcemnim-zapovit-iakshho-u-osobi-iaka-posvidcuvala-zapovit-buli-vidsutni-na-ce-povnovazennia>
27. Скрябін О. М., Устінова-Бойченко Г. М. Особливості прийняття спадщини в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. № 4. С. 59–63. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/13>
28. Спадкове право: навч. посібник / кол. авт.; кер.авт. кол, канд. юрид. наук, доц. Нестерцова Собакарь О.В. Дніпро. 2017. 164 с.
29. Спадкове право: національний, порівняльний та міжнародний аспекти. Українсько-англомовне науково-практичне видання / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України С.Я. Фурси, кандидата юридичних наук, доцента О.В. Кіріяк. Київ: Алерта, 2025. 576 с.
30. Спасибо-Фатеева І. В. Проблеми на перетині корпоративних та спадкових правовідносин: як і що спадкується після смерті учасника товариства з обмеженою відповідальністю? *Право України*. 2023. № 9. С. 115–127. URL: <https://jnas.nbuu.gov.ua/uk/article/UJRN-0001441848>

31. Узунов С. О. Особливості довірчого управління спадковим майном за цивільним законодавством України. *Часопис цивілістики*. 2022. Вип. 47. С. 44–49. URL: <https://clj.nuoua.od.ua/archive/47/7.pdf>